

İBNÜ'L-ARABÎ'NİN TASAVVUF İSTİLAHLARINA ETKİSİ VE SEYYİD MUSTAFA RASİM EFENDİ'NİN *İSTİLÂHÂT-I İNSÂN-I KÂMİL*'İ ÖRNEĞİ

İhsan KARA *

Özet

İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf İstilahlarına Etkisi ve Seyyid Mustafa Rasim Efendi'nin *İstîlâhât-I İnsân-ı Kâmil*'i Örneği

Her bilim dalının olduğu gibi, tasavvufun da kendine ait terimleri vardır. Başlangıçtan beri yazılan hemen hemen bütün tasavvufî eserlerde bu terimler kullanılır. Dini ilimlerin pek çok alanında İbn Arabî'nin (ö.1165/1240) yeni, orijinal fikirleri olduğunu ve bu yüzden kendisinden devamlı bahsedildiğini bilmekteyiz. Endülsüzlü ünlü sûfi-düşünür Muhyiddin İbn Arabî'nin fikirleri ve eserleri, İslam düşüncesi ve tasavvuf terminolojisi üzerinde derin izler bırakmıştır. O'nun öğretisi yaygın olarak "varlığın birliği" (vahdet-i vücud) olarak isimlendirilmiştir. İbnü'l-Arabî'ye göre, Allah tamamen evrenin dışında aşkın bir varlıktır ve evren O'nun ilahi isimlerinin bir tezahürüdür. O'nun dili özellikle bu konuda semboliktir. Seyyid Mustafa Rasim Efendi'nin "İstîlâhât-ı İnsân-ı Kâmil"inde baştan sona İbn Arabî'nin kullandığı terminolojinin izleri vardır.

Anahtar kelimeler: İbn Arabî, Vahdet-i vücûd, Tasavvuf istihlaları, Seyyid Mustafa Râsim Efendi, İstîlâhât-ı İnsân-ı Kâmil.

Abstract

The influence of Ibn 'Arabî on the sufism terminology and as an example Seyyid Mustafa Rasim Efendi's *İstîlâhât-ı insân-ı kâmil*

Like every academial discipline sufism also has its own terminology used in sufi books from very early times. Hence, it is very important to explain the sufi terminology for a correct understanding. The ideas and works of the celebrated Andalusian sufi-thinker Muhyiddîn Ibn al-'Arabî (d.1165/1240) have left profound imprints on Islamic intellectuality and sufism terminology. His doctrine commonly called "unity of being" (wahdat al wujûd). According to Ibn al-'Arabî, God is absolutely transcendent and universe is an appearance of His divine names. His language is a symbolic one especially on this subject. There are echoes of the terminology of Ibn 'Arabî throughout the Seyyid Mustafa Râsim Efendi's "İstîlâhât-ı İnsân-ı Kâmil (The terminology of Perfect Man).

Key words: Ibn 'Arabî, Wahdat al-wujûd, Sufism terminology, Seyyid Mustafa Râsim Efendi, The terminology of Perfect Man.

* Dr., Kandıra Müftüsü, tasavvuf68@yahoo.co.uk

Giriş

İslam tasavvuf düşüncesinin önde gelen ve fikirleriyle günümüzde etkisini halen sürdüren belli başlı önemli şahsiyetlerden birisi de hiç şüphesiz Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö.560-638/1165-1240)'dir. Fıtratında var olan mistik kabiliyet sebebiyle henüz küçük yaşlardan itibaren halvet ve riyazet vasıtasıyla tasavvuf ve marifet yolunda hızlı ilerlemeler kaydeden İbnü'l-Arabî, içinde bulunduğu zengin ilmî ve kültürel ortam sayesinde hem zahirî hem de batınî ilimlerde kısa zamanda derinlik kazanmış ve söz sahibi olmuştur.

Hayatının önemli bir kısmı hakikatı aramak gayesiyle seyahatlerde geçen İbnü'l-Arabî, Endülüs'ten başlayarak hemen hemen bütün İslam ülkelerini dolaşmış, Anadolu, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika ve Arabistan bölgelerindeki dini ve kültürel merkezlerde kalarak ilmi, fikri ve tasavvufi önderlerle müzakerelerde bulunmuştur.¹ Kendi ifadesiyle ilahi bir işaretle başlayan² ve ömrü boyunca devam eden bu seyahatler O'nun fikirlerinin oluşup olgunlaşmasına katkı sağladığı gibi, ilim ve irfan yoluyla geliştirdiği fikirlerini ve öğretilerini yaymasına da yardımcı olmuştur.

İbnü'l-Arabî, tahsil ettiği ilimler, edindiği mistik tecrübeler ve tasavvufi bilgi yollarıyla elde ettiği bütün bilgiler neticesinde 550 civarında eser yazmış, kendi ifadesiyle fazla bir zihni çaba harcamadan ilahi bir yardımla bu eserlerini kaleme almıştır.³ Günümüze 245 küsur eseri ulaşan İbnü'l-Arabî eserlerinde marifetullahı merkeze almak suretiyle hakikat ilimlerinin (ilmü'l-hakâyık) muhtelif konularına dair açıklamalar getirmiştir.⁴ Bu zengin âsârı içinde dile getirdiği mistik-felsefi görüşler zihinleri zorlamış, üzerinde çalışmalar yapılmış, gönülleri derinden etkilemiş ve kendisine Şeyh-i Ekber (en büyük şeyh) ünvanı verilmiştir. Derin tefekkür gerektiren ifadelerini anlayamayan ya da yanlış yorumlayanlar ise O'na cephe almışlardır.

İbnü'l-Arabî'nin, en aşağı mertebesinden en yukarisına kadar varlığın (vücûd) asıl itibarıyla bir bütün olduğunu, fakat her bir mertebede o mertebenin icab ettirdiği tezahürün farklı zahiri görünümlere bürünmesinden do-

1 Nihat Keklik, *İbnü'l-Arabî'nin Eserleri ve Kaynakları İçin Misdak Olarak el-Futûhât el-Mekkiyye*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, s. XVII; Claude Addas, *Quest for the Red Sulphur: the Life of Ibn 'Arabî*, çev.: Peter Kingsley, The Islamic Texts Society, Cambridge 1993, ss. 296-311.

2 Bk. İbn Arabî, *el-Fütûhâü'l-mekkiyye fî ma'rifeti'l-esrar el-mâlikiyye ve'l-mulkiyye*, Dâru İhyâ' et-Turâs el-'Arabî, Beyrut 1998, c. II, s. 428.

3 İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, c. I, s. 59.

4 Mahmut Erol Kılıç, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri* (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995, s. 29.

layı göze sanki farklıymış gibi geldiğini söyleyen bir külli görüşü - vahdet-i vücud (varlığın birliği) şeklinde ifade edilmiştir- vardır ki bu görüş etrafında kaleme aldığı eserleri yüzyıllarca tartışılmış, lehinde ve aleyhinde pek çok şeyler yazılmış, günümüze kadar bu etki ve tartışmalar süregelmiştir.⁵

İbnü'l-Arabî'nin görüşleri, başta talebeleri İbn Sevdekin (ö.646/1248), Sadreddin el-Konevi (ö.673/1274) ve Afifüddin et-Tilimsânî (ö.690/1291) gibi muhakkikler vasıtasıyla talim edilmiş ve daha sonra Fahrüddin el-İrakî (ö.688/1289), Saidüddin el-Fergânî (ö.699/1300), Müeyyediddin el-Cendî (ö.700/1300), Abdürrezzak el-Kâsânî (ö.731/1330), Davud el-Kayseri (ö.751/1350) gibi alimlerle düzene sokulmuştur.

Anadolu topraklarına Hızır'ın manevi bir işaretiyle geldiği ve Osmanlı Devleti daha kurulmadan evvel bu devletin zuhurunu ve sonunu önceden gören birisi olduğu rivayet edilen İbnü'l-Arabî'nin hem bu devlet ricali ve hem de ilim-irfan sahipleri katında daima hürmetle anıldığı, eserlerinin biz-zat padişah emriyle tercüme ettirildiği hatta aleyhinde söz söyleyenlerin şeyhülislam fetvasıyla ikazlara uğradıkları görülür. Dolayısıyla Osmanlı çınarının tohumlarında İbnü'l-Arabî'nin ve görüşlerinin izleri, nüveleri vardır.⁶

Daha sonra görüleceği gibi, Şeyh'in eserlerinin anlaşılması babında pek çok eserler, şerhler, lugatlar kaleme alınmış, O'nun geliştirdiği vahdet-i vücud ekolü tasavvufa ve tasavvuf literatürüne yeni ıstılah ve tabirler kazandırmıştır. Vahdet-i vücud ekolünü merkeze alan ve daha çok bununla ilgili ıstılahları açıklayan sözlükler yazılmıştır. Daha sonra bu çerçevede inceleyeceğimiz Seyyid Mustafa Rasim Efendi'nin "*Istîlâhât-ı İnsân-ı Kâmil*" adlı eseri de bu tarzda bir sözlüktür. Ama önce tasavvufta ıstılahların oluşumunu ve İbnü'l-Arabî'nin ıstılahlara etkisini-katkısını inceleyelim.

İstîlâhlara Duyulan İhtiyâç ve Tasavvuf İstîlâhları

Tasavvuf erbâbı, kendi aralarında özel bir dil geliştirmiş ve bunun sonucu olarak da bir tasavvuf terminolojisi oluşmuştur. Eğer bir bilim dalının terminolojisine hâkim değilseniz, o alanla ilgili olarak yapacağınız yorum ve tenkitlerin sıhhati tartışılır demektir. Bu durum XVII. yüzyıl mutasavvıflarından Niyâzi-i Mısırî (ö.1150/1737) tarafından tespit edilmiş ve bu konuda kaleme aldığı bir risalenin yazılış sebebi olarak mukaddimesinde zikredil-

5 Kılıç, *age*, s. 56.

6 Kılıç, *age*, s. 57.

miştir. Mısırî bu konuya dikkat çekerek şöyle söyler :

“Sûfilerin ağızlarında bazı sözler vardır ki halkın büyük bir kısmı, hattâ bazı âlimler bile o sözleri işittikleri zamân mutasavvıfları batıl mezhebin-den zannederler. Zîra ehlullahın sözleri mutlakdır, her ne yana çeksen çekilir. Ehli olmayan bilmez, onlara sût-i zan eder. İşte o sût-i zannı def etmek için bu risaleyi yazdım.”⁷

Ayrıca söz konusu olan tasavvuf ise, diğer ilim dallarından farklı özelliklere sâhip olduğu unutulmamalıdır. Yâni bir yönüyle mistik veya spiritüel tecrübe, dışa âit olmayıp içe âit olduğundan, doğrudan doğruya bir tasvirini yapmak zordur. Mistik şuur entellektüel şuur gibi bize bir şey anlatmaz, ima eder. Bu sebeple de ancak sembolik şemalar halinde ifâdesini bulur. İşte bu esnada sûfinin kullandığı sembollerde iması ne kadar fazla ise, anlatmaya çalıştığı hali yansıtmaya şansı o derece artar. Dolayısıyla tasavvufta kullanılan semboller sade bir şema veya allegoriden çok daha ileri şeylerdir. Semboller gerçek reelin sırrına ulaştırma yolunda güzellik ve iştihakı kullandığından, akla ve entellekte değil, kalbe ve sezgisel hisse hitabeder.⁸

Tasavvuf alanını diğer alanlarla mukayese ettiğimiz zamân, onlardan farklı olarak daha fazla lûgat ve terminolojiye ihtiyâç duyulduğu hissedilmektedir. Bunun sebebi de, zevk ve sezgiye dayalı bir alanda sûtî, kendini ifâde etmek, yaşadıklarını aktarmak için daha fazla sembole ihtiyâç duymasındandır. Bu anlamda Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin şu tasavvuf tanımı mânidardır : “ Tasavvuf, ilâhi semboller ve hadsî ibarelerden ibarettir.” İşte sûtî yorumdan geçen bu semboller, ilâhi olması açısından aşkın bir alana âit oldukları için, onların birer realite halinde tecessüm etmesi veya ifâdelendirilmesinde sembollerden başka başvurulacak yol görünmemektedir.⁹ Zâten sûtîler isteseler bile hallerini somut bir dille anlatamazlar. Başka deyişle burası dilin sınırlarının bittiği bir yerdir. Zîra Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin belirttiği gibi, “tasavvuf öyle bir hakîkattir ki ne dilin ne de sözün olmadığı yerde olur (laf ile tasavvuf olmaz). Tasavvuf, ehil olan kimselelere evliyâ ve meşâyih tarafından gelen bereketlerden, onların âdâb ve ahlâkının tesirinden meydana gelir.”¹⁰

7 Niyâzi-i Mısırî, *Risâle-i Es'ile ve Ecvibe-i Mutasavvifâne*, Atf Efendi Ktb. No: 1400, vr. 9a.

8 Evelyn Underhill, *Mysticism A Study in The Nature and Development of Man's Spiritual Consciousness*, Methuen and Co. Ltd., London 1960, s. 126.

9 Mustafa Aşkar, *Kaynakları Açısından Tasavvuf Târîhi Literatürü*, Ankara 1999, s. 171.

10 Abdurrahman es-Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri*, çev.: Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1981, s. 11.

Tasavvuf İstilahlarının Tarihi Seyri ve İbn Arabî'nin Durduğu Yer

Tasavvuf târihine baktığımızda, ıstılâhların belli bir olgunlaşma sürecinden sonra ortaya çıkıp yaygınlaştığını ve çeşitli dönemlere göre farklı özellikler gösterdiğini görüyoruz. Bu özellikleri, yakın dönem tasavvuf ıstılâhları lugâti yazarlarından Refik el-Acem güzel bir şekilde belirlemiş ve tasavvuf ıstılâhlarının gelişimini dört merhaleden ele almıştır:

Birinci dönem; ıstılâhların doğuş devresidir ki bu dönemde ıstılâhlar zühhd, mücâhede, muhabbet, îman, ihlâs, tevbe, aşk, gaflet, kalb, hevâ gibi temel dînî kavramlar etrafında şekillenen, adı konulmamış mânâlar hâlinindedir. Bu devre, asr-ı saâdet döneminden hicrî III. (IX.) asrın başlarına kadar sürer.

İkinci dönemde; Kur'ân kaynaklı tasavvuf kavramları felsefî bir boyut kazanmaya başlar. Hulûl, ittihâd, âlem-i kebîr ve âlem-i sağîr gibi felsefî boyutlu kavramların yanı sıra telvîn, temkîn, tevâcüd, cem', fark, sekr, sahv, kabz, bast, ârif, âbid, hâl, makam ve mükâşefe gibi yeni isimlerle ortaya çıkan pek çok ıstılâh bu dönemde kullanılmaya başlar.¹¹ Tasavvuf klasikleri olarak kabûl edilen Ebû Nasr Serrâc'ın *el-Lüma'*, Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'si ve Hucvirî'nin *Keşfu'l-Mahcûb*'u zikredilen ıstılâhların yerleşip yaygınlaşmasında önemli yeri olan, bu dönemin belli başlı eserleri arasında göze çarpmaktadır. Bu devre yaklaşık olarak hicrî III. (IX.) asrın başlarından, hicrî VI. (X.) asrın sonlarına kadar devam eder.¹²

Üçüncü dönemde ise; tasavvuf târihinde yeni bir çığır açan İbn Arabî (ö.638/1240) nin önemli bir yeri ve etkisi vardır. İbn Arabî ile tasavvufta belirgin bir hâle gelen vahdet-i vücûd görüşü ve bu görüşe bağlı olarak ortaya çıkan pek çok kavram bu dönemde tasavvuf literatürüne girmiştir. Bu kavramlardan bazıları şunlardır: Vücûd, hazret, insan-ı kâmil, ayne'l-yakîn, hakka'l-yakîn, hırka, halvet, seyr, velâyet vs. Bu dönem hicrî VI. (X.) yüzyılın başlarından hicrî IX. (XIII.) asra kadar devam eder.

Dördüncü dönemin en belirgin özelliği, yeni tarîkat ve görüşlerin ortaya çıkmasına rağmen, yeni ıstılâhların artık ortaya çıkmayıp tekrar edilmeye ve dallanmaya başlamasıdır. Bu dönemde bazı tarîkatlar kendi ıstılâhlarını oluşturma çabasına girişerek kendi tarîkatlarına has sözlükler oluştururlar. Bu dönemde yeni olarak göze çarpan kavramlardan bazıları şunlardır: Kırklar, yediler, Hâlidîyye, Şâzeliyye, Kâdiriyye, Nakşibendiyye vs. Bu devre

11 Refik el-Acem, *age*, s. XVI.

12 Refik el-Acem, *age*, s. XVII.

hicrî XV. (XIX.) asra kadar devam eder.

Yukarıdaki tasnifte de (kronolojik tasnif) görüleceği üzere, yaklaşık hicrî III. asra kadar süren birinci dönemde, sistematik şekilde kullanılan bir tasavvuf terminolojisi henüz oluşmamıştır. Ancak daha bu ilk dönemden itibaren zühdi hayâtın temsilcisi olan zâhid-sûfiler tarafından tasavvuf ıstılâhlarının temelleri atılmağa ve belirginleşmeğe başlamıştır denilebilir.

Süleyman Ateş, işârî tefsirleri özelliklerine ve târihî seyrine göre çeşitli sınıflara ayırarak ele almıştır. Bu tasnif tasavvuf ıstılâhları açısından da önemlidir. Zîrâ bu kronolojik sınıflama aynı zamânda tasavvuf terimlerinin gelişimini de yansıtmaktadır. Süleyman Ateş'in tasnifi şu şekildedir : 1. Tâbiûn ve tebeu't-tâbiîn devrinde zühd ve takvâ yönünde gelişen işârî tefsir (Hasan-ı Basrî, Câfer-i Sâdık, Süfyân-ı Sevrî, Abdullah b. Mübârek) 2. İşârî tefsirin zühd, takvâ ve fenâ fillâh düşüncesi altında gelişmesi (Sehl b. Abdullâh et-Tüsterî, Cüneyd-i Bağdâdî, Ebûbekr Muhammed ibn Mûsâ el-Vâsîfî, Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Ebû İshak es-Sa'lebî, Abdülkerîm Kuşeyrî, Abdullah el-Ensârî, Gazâlî, Meybudî vs.) 3. İşârî tefsirin vahdet-i vücûd etkisi altına girmesi. (İbnü'l-Arabî, Sadruddin Konevî, Cemâluddîn Şafedî, Abdurrezzak Kâşânî vs.)¹³

Kendisiyle birlikte işârî tefsirin vahdet-i vücûd görüşünün etkisi altına girdiği Muhyiddin b. Arabî (ö.638/1240) tasavvufta ve işârî tefsirde bir çığır açmıştır. Tefsirinde vahdet-i vücûdla ilgili terimlerin yanı sıra, harflere verdiği mânâlar da dikkat çeker. Arabî'nin takipçilerinden olan Sadreddin Konevî (ö.673/1274) de İbnü'l-Arabî gibi harfler üzerinde çok durur. Abdurrezzak Kâşânî'nin (ö.730/1330) İbn Arabî'nin tefsiriyle karıştırılan *Te'vîlât* isimli tefsiri de İbn Arabî çizgisinde olup, vahdet-i vücûdla ilgili tâbirler çoğunluktadır.¹⁴

İbn Arabî'nin Tasavvuf İstilahlarına Etkisi-katkısı

İbn Arabî, şahsiyeti ve fikirleriyle kendi zamanından itibaren günümüze kadar etkisini sürdüren önemli sufi ve düşünürlerimizden birisidir. Doğuştan sahip olduğu mistik kabiliyeti ve sufi mizacının yanında O, parlak zekası ve üstün hayal gücüyle de temayüz etmiştir.¹⁵

13 Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, Yeni Ufuklar Neşr., İstanbul 1998. İçindekiler bölümü.

14 Süleyman Ateş, *age*, s. 39-207.

15 Bk. M.Mustafa Çakmaklıoğlu, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye Göre Hayâl", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl:4, sayı:10, Ocak-Haziran 2004, s. 303.

Geniş ilmî birikimi, tasavvuftaki kabiliyeti ve derinliği, düşünce ve tefekkür alanındaki engin görüşleri ve sahip olduğu edebi dehası ile İbn Arabî, tasavvuf tarihinde Şeyh-i Ekber (en büyük şeyh) diye anılmış ve O'nun öncülük ettiği ekole de "Ekberiyeye Ekolü" adı verilmiştir.

Kısaca "vahdet-i vücûd / varlığın birliği" şeklinde özetlenebilecek felsefiyle İslam tasavvuf düşüncesinde yeni bir çığır açan Şeyh Muhyiddin'in fikirleri ve eserlerinde kullandığı terminoloji, günümüze değin bazı kesimler tarafından tartışıla gelen bir konu olmuştur.

İbn Arabî'yi anlamak için derin tefekkür gerektiren bir takım ifadelerini açıklama ihtiyacı, ilk olarak Şeyh'in çağdaşlarında ve Sadreddin Konevi (ö.673/1274) gibi önde gelen müritlerinde görülmeye başlamış ve daha sonraki çalışmalarla günümüze kadar devam etmiştir.¹⁶

İbn Arabî ile ilgili çalışmalarda çoğu kere bir problem olarak karşımıza çıkan bu sıkıntının temelinde öncelikle Şeyh'in düşünce sisteminin sözlü ve yazılı olarak sunulmasında ifadelerin yetersiz kalması yatmaktadır. İkinci bir sebep ise, O'nun "vahdet-i vücûd" felsefesini tek bir eserde sistemli olarak değil de eserlerinin muhtelif bölümlerine yayılmış halde, kısa işaret ve sembollerle ifade etmesidir. Nitekim İbn Arabî düşüncelerini kavramsal bir dil ve felsefi terimlerle ortaya koymak yerine, tasavvufi haller ve makamlar, fıkıh ve tefsirle ilgili hususlar ve kozmoloji gibi pek çok konu arasına serpiştirmiştir. Eserlerinde ele aldığı farklı konuların terminolojisini kendi görüş ve felsefiyle kaynaştıran İbn Arabî'nin anlaşılması zor kendine özgü bir ifade biçimi ortaya çıkmıştır.¹⁷ O zamana kadarki tasavvuf ıstılahlarından farklı olarak varlığın birliği ve insan-ı kamil odaklı pek çok yeni terim ve tabir O'nun vasıtasıyla tasavvuf literatüründeki yerini almıştır.

Mesela O'nun "*Fususul-Hikem*"inin en önemli özelliği, İbn Arabî'nin öbür eserlerinde dağınık, biraz da örtülü olarak anlattığı vahdet-i vücud öğretisini bu eserde daha derli toplu ve açık bir şekilde ortaya koyması, bununla ilgili temel kavramları tesbit edip kendine özgü terminoloji (ıstılahlar) geliştirmiş olmasıdır. Ayet, hadis, kelâm ve tasavvuf gibi İslâmî kaynakların yanısıra Yeni Eflatunculuk, Hıristiyanlık, Gnostisizm, Bâtınîlik (İsmailiye) ve İhvanu's-Safa gibi kaynaklara da dayanarak geliştirdiği ve kendi damgasını vurarak öğretilerine mâl ettiği bu terimler ondan sonra Arab, Acem ve Türk mutasavvıflar ve sûfî şairler tarafından sürekli

16 William C. Chittick, "Ibn al-'Arabî's Own Summary of the Fusûs" *Journal of the Muhyiddin İbn Arabî Society* Oxford 1982, , sayı: 1, s. 45.

17 Tahir Uluç, "İbn Arabî'de Mistik Sembolizm" *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ocak-Haziran 2006, yıl:7, sayı:16, ss. 153-154.

olarak tekrarlanmış ve muhtevaca zenginleştirilmiştir.

Ekberîyye görüşünün kurucusu olarak kabul edilen Muhyiddin b. Arabî'nin yazdığı eserler ve temsil ettiği vahdet-i vücûd görüşü İslâm tasavvuf düşüncesini köklü bir şekilde etkilemeğe başlayınca, ortaya koyduğu fikirler de tartışılmağa başlamış ve tasavvuf felsefî bir boyut kazanmıştır. Bu durum karşısında İbnü'l-Arabî, bir kısım kimselerin onun fikirlerini ve eserlerini anlayamadıklarını görmüş olmalıdır ki, yanlış anlamaları telafi etmek ve eserlerinde kullandığı terimlerin doğru anlaşılmasını sağlamak amacıyla, küçük çaplı bir sözlük te'lif etmiştir. Nitekim İbn Arabî "*Mu'cemu Istilâhâtî's-Sûfiyye*" ismini verdiği bu eserin başında konuyla ilgili olarak, eserini okuyacak olanları muhatâb kabûl ederek şunları söylemektedir:

"Sen, ehlullahtan olan gerçek sûfilerin dillerinde dolaşan lafızların şerh edilmesini istedin. Yine sen, her meslek, zanaat erbâbı arasında olduğu gibi, sûfilerin de kendi aralarında anlaştıkları ancak başkalarının agâh olmadıkları ve bizim veya yolumuzdakilerin eserlerini okuyan zâhir âlimlerin takılıp kaldığı bir çok ıstılâhın tarafımızdan açıklanmasını istiyorsun. Ben de senin bu isteğine cevap veriyorum, ancak tüm ıstılâhları ele almam mümkün değil. Bunlardan sâdece en önemli olanlarını seçmek kaydıyla yapabildim."¹⁸

Böylece tasavvuf literatüründe sözlük tarzında ilk eser ortaya çıkmış olmaktadır. Dolayısıyla biz, müstakil tasavvuf ıstılâhı sözlüklerinin ilk örneği olarak İbn Arabî'nin bu eserini kabûl ediyoruz. İbn Arabî ile başlayan tasavvuf ıstılâhı sözlük çalışmaları, O'nu takip eden dönemlerde de devam etmiştir.

Mu'cemu Istilâhâtî's-Sûfiyye (Arapça), İbnü'l-Arabî

Tasavvuf literatüründe müstakil tasavvuf sözlüğü kabûl edebileceğimiz ilk eserdir. Tasavvuf ıstılâhları alanında İbnü'l-Arabî'nin şüphesiz ayrı bir yeri ve önemi vardır. Zîra kendisinden sonra gelecek çoğu sûfileri derinden etkileyecek olan vahdet-i vücûd görüşü ve buna dâir ıstılâhlar ilk defa O'nun tarafından kullanılmış ve yaygınlık kazanmıştır. Bu eserle birlikte tasavvufî terimler felsefî bir boyut da kazanmıştır.

Eserlerinde marifetullahı ilimler dâiresinin merkezine alan müellifin kullandığı terimler de aynı kaynaklıdır. Aynı zamanda varlık, varlığın birli-

18 İbnü'l-Arabî, *Mu'cemu Istilâhâtî's-Sûfiyye*, tahk.: B.Abdülvehhâb el-Câbî, Beyrut 1411/1990, ss. 52-53.

ği ve varlık mertebeleri gibi hususlar da terimlerinin temelini teşkil eden asıl konulardır. İbnü'l-Arabî'nin ifâdelerine baktığımızda özlü ve yoğun olduğu dikkat çeker. Müellifin, eserlerinde kullandığı nesirin yanında, bilhassa tasavvuf terimlerini gerektiren remzî ve mecâzî (sembolik) konularda şiiri tercih ettiği görülür. İbnü'l-Arabî görüşlerini ifade ederken, yeri geldiğinde bazı istilâhlar konusunda diğer görüşleri eleştirir ve yeni yorumlar getirir. Meselâ, bazı felsefî terimlerin yanlış anlaşılmasına örnek olarak adem (yokluk) sırf şer olarak kabûl edilmesini gösterir ve bunun anlamının kapalılığından ötürü hakîkatının anlaşılmadığını söyler. Diğer bir örnek, eski filozofların bütün cisimlerin ilk maddesi olarak kabul ettikleri "heyûlâ" kavramıdır ki İbnü'l-Arabî bunun aslında ilâhî nefes olduğunu söyleyerek bu felsefî terimin tasavvufî anlamını vermiş olur.

Mustafa Aşkar'ın tesbitine göre bu eser, Sülemî ile başlayan ve *el-Lüma', er-Risâle* ve *et-Taarruf* gibi tasavvuf klasiklerinde bir bölüm halinde yer alan tasavvufî istilâhlarla ilgili ciddi anlamda ilk telif eser olma özelliğini taşımaktadır.¹⁹

İbnü'l-Arabî bu küçük risâlesini aslında Futûhât-ı Mekkiye ve Fusûsu'l-Hikem gibi önemli eserlerinin daha iyi anlaşılması için yazmıştır. İkiyüz kadar terimden oluşan bu küçük sözlük, "hâcis" terimiyle başlayıp "sırru'l-sırr" la son bulmaktadır. Sözlükteki diğer terimler ise şunlardır : İrâde, mürid, murâd, sâlik, müsâfir, sefer, tarîk, vakt, edeb, makam, hâl, tahakküm, inziac, şerîat, şath, adl ve yaratılmış hakk, efrâd, kutb ve gavs, evtâd, büdelâ, nücebâ, nükebâ, imâmân, ümenâ, melâmiyye, mekan, kabz, bast, heybet, üns, tevâcüd, vecd, vücûd, celâl, cemâl, cem', cem'ü'l-cem', fark, bekâ, fenâ, gaybet, huzûr, sahv, sekr, zevk, şürb, mahv, isbat, kurban, bu'd, hakîkat, nefes, hâtır, ilmü'l-yakîn, aynü'l-yakîn, hakku'l-yakîn, vârid, şâhid, nefis, rûh, sırr, veleh, vakfe, fetret, tecrîd, tefrîd, latîfe, illet, riyâzet, mücâhede, fasl, zehâb, zamân, zâcir, sahk, mahk, setr, tecellî, tehallî, muhâdara, mükâşefe, müşâhede, muhâdese, müsâmere, levâih, tavâli', levâmi', bevâdih, hücum, telvîn, temkin, rağbet, rehbet, mekr, ıstîlâm, gurbet, himmet, gayret, hürriyet, mütâlaa, fütûh, vasl, ism, resm, zevâid, hazr, ilyâs, gavs, vâkıa, ankâ, verkâ, ukâb, gurâb, şecere, sımşime, dürretü'l-beyzâ, zümürüde, sebha, harf, sekîne, tedânî, tedellî, terakkî, telakkî, tevellî, havf, recâ, sa'k, halvet, celvet, mihdâ', hicâb, nevâle, cers, ittihad, kalem, enânet, nûn, hüviyyet, levh, enâniyyet, ruûnet, ilehiyyet, tehattüm, tab', ilâhiyyet, minassat, sivâ, nûr, zulmet, ziyâ, zıll, kısr, lübb, lübbü'l-lübb, umûm, husûs, işâret, gayb,

19 Aşkar, *Kaynakları Açısından Tasavvuf Târihi Literatürü*, s. 172.

âlemü'l-emr, âlemü'l-halk, ârif ve ma'rifet, âlim ve ilm, hakk, bâtil, kevn, ridâ', üzeyn, kemâl, berzah, ceberût, mülk, melekût, melikü'l-mülk (mâlikü'l-mülk), muttala', mesel, arş, kürsî, kadem, ıyd, hadd, sıfat, na't, rü'yet, kelimetü'l-hazret, lesen, hüve, fehvâniyyet, sivâ', ubûdet, intibâh, yakaza, tasavvuf ve tehallî.

İbnü'l-Arabî, eserinde bu terimleri açıklarken uzun uzadıya anlatmamış, ancak bazılarını birkaç cümleyle açıklık getirirken bazılarını tek bir kelimeyle ifâde etmiştir. Meselâ, "zamân" terimini "sultan" şeklinde yorumlarken, "bâtil" terimine "ma'dum" anlamını vermiştir. Müellifin tasavvuf terimlerine getirdiği yeni yorumlar, kendisinden sonraki tasavvuf düşüncesinin odak merkezi olmuş, bütün meşreb ve tarikatlarda yönlendirici bir rol oynamıştır.

Konevî'den itibaren günümüze kadar yedi asır boyunca İbn Arabî ekolünü ülkemizde devam ettiren şahsiyetlerden önde gelen bazıları şunlardır: Dâvûd-i Kayserî, Molla Fenârî, Muhammed Kutbuddin İznikî, Yazıcızâde Muhammed Efendi, Cemal Halvetî, İdris Bitlisî, Sofyalı Vali Efendi, Üftâde Muhammed Muhyiddîn, Aziz Mahmud Hüdâyi, Nureddin Musliheddin Mustafa Efendi, İsmail Ankaravî, Abdullah Bosnevî, Sarı Abdullah Efendi, Karabaş Veli, Atpazarî Osman Fazlı İlâhî, Niyâzi-i Mısri, İsmail Hakkı Bursevî, Nasuhî Mehmet Efendi, Abdullah Salâhî-i Uşşâkî, Harîrizâde Seyyid Muhammed Kemaleddin, Muhammed Nuru'l-Arab, Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî, Salahaddin Yiğitoğlu, Ahmet Avni Konuk, Nuri Gençosman.

Bu şahsiyetleri, talebe ve müritleriyle birlikte düşünecek olursak İbn Arabî'nin Osmanlı toprakları üzerinde günümüze kadar uzanan ve halen de devam eden mühim bir tesire sahip olduğunu ve Türk-İslam tasavvuf ve edebiyatı üzerinde derin bir iz bırakmış bulunduğunu az çok tahmin edebiliriz.

Seyyid Mustafa Râsim Efendi'nin "İstîlâhât-ı İnsân-ı Kâmil" Adlı Eseri

Seyyid Mustafa Râsim Efendi'nin hayâtı ve kimliği hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak eseri olan İstîlâhât-ı İnsan-ı Kâmil'in baş tarafında kendisiyle ilgili bazı ipuçlarına rastlıyoruz. Yazar burada şeyhi ve hocası olarak, Nakşibendî tarikatına mensûb Muhammed Said Efendi²⁰ yi zikret-

20 Muhammed Said b. Abdullah (ö.1254/1841). Nakşibendî Şeyhleri âlimlerinden bir zât olup Kayseri'lidir. Muhammed Şemseddin Efendi'nin mürididir. Hacı Bektâş-ı Velî dergâhı

mektedir. Müellifimiz 1206/1780 târihinden itibaren bir defterde yazmağa başladığı notlarını 1228/1812 târihinde şeyhinin teşvikiyle kitap haline getirmeğe karar verdiğini beyan etmektedir. Eserin bitiş târihi ise 1240/1824 dür. Dolayısıyla yazarın 18.yy sonlarıyla 19.yy başları arasında yaşamış olan yakın dönem osmanlı müelliflerinden olduğu anlaşılmaktadır.

Tek yazma nüshası Ankara Millî Kütüphâne Yazma Eserler Bölümü'nde bulunan Seyyid Mustafa Râsim Efendi'nin "*Istihlâhât-ı İnsân-ı Kâmil*" adlı, 628 varak ve 1356 sayfa tutarındaki tasavvuf lugâtinin fiş tanıtımında şu bilgiler bulunmaktadır Adı : İnsân-ı Kâmil İstihlâhâtı, Sys no : 0605371, Dil : Türkçe, Yer : 06 M. K. Yz. A 3831, Yazar : Seyyid Mustafa Râsim, Yazılış tarihi : 1240 [1824], Fiziki tanıtım : [35,623] y; 253x150 mm, 194x98 mm, 31 satır, rik'a, müellif hattı, harf filigranlı, nehûdî [nohut renginde], kırmızı meşin, yıldızlı çin bulutu ve hatâilerle salbekli şemse²¹ ve zencirekli²² cilt.

Lûgatta kendisinden alıntı yapılan başlıca müellifler ve eserleri şunlardır :

1. İbn-i Fârız (ö.632/1235) ; *Kasîde-i İbn-i Fârız*
2. İbn Arabî (ö.638/1240) ; *el-Futûhât-ı Mekkiyye, Füsûsu'l-Hikem*
3. Mevlânâ Celâleddin Rûmî (ö.672/1273) ; *Mesnevî, Dîvân*
4. Sadreddin Konevî (ö.673/1274) ;
5. Beyzâvî (ö.685/1286) ; *Tefsîr-i Beyzâvî*
6. Azîzüddin Nesevî (ö.700/1300) ; *Maksadü'l-Aksâ*
7. Seyyid Şerif Cürcânî (ö.812/1409) ; *et-Ta'rifât*
8. Abdülkerîm Cîlî (ö.820/1417) ; *İnsân-ı Kâmil*
9. Abdullah el-Simâvî (ö.896/1491) ; *Kitâb-ı Silki't-Tâlibîn ve'l-Âbidin*
10. MollaCâmî (ö.898/1492) ; *Şerh-i Kasîde-i Mîmiyye-i Fârızîyye, Levâih*
11. Cemâl-i Halvetî Aksarayî (ö.899/1494)
12. Safiyyüddin Ali (ö.939/1532) ; *Reşehât*
13. Muhammed Muhyiddin Üftâde (ö.988/1580)
14. Şemseddin Sivâsî (ö.1006/1597) ; *Lâyihât-ı Sivâsî*
15. Aziz Mahmûd Hüdâyî (ö.1038/1628)

şeyhliğine tayin olundu. Eserleri ; *Künûzu'l-Hakâyık, Tefsîr-i Sûre-i ve'l-Âdiyât, Tefsîr-i Sûre-i Vedduhâ, Risâle-i Tasavvufiyye*. (Kaynaklar : Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İst. 1333, c. I, s. 189; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, Beyrut 1982, c. II, s. 367; Ö Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, Beyrut, ts., c. 10, s. 232.

21 Şemse, yazma kitapların başına yapılan süs.

22 Zencirek, yazma kitapların sayfa kenarlarına süs olarak yapılan halkalar şeklindeki su tezyînâtı.

16. İsmâil Ankaravî (ö.1042/1623) ; *Şerh-i Nakş-ı Fusûs, Şerhi'l-Füsûs,*
17. Sarı Abdullah Efendi (ö.1071/1660) ; *Mir'ât-ı Tecellî, Dürre-i Beyzâ*
18. Fazlı-ı İlähî Osman Efendi (ö.1102/1690)
19. Niyâzî Mısrî (ö.1105/1694) ; *Dîvân*
20. Şeyh Mehmed Nazmi (ö.1112/1701)
21. İsmâil Hakkı Bursevî (ö.1137/1724) ; *Şerh-i Mesnevî, Lübbü'l-lübb, Şerh-i Es'ile-i Ecvibe, Kitâbu'l-Hitâb, Şerh-i Ebyât-ı Heft Suâl, Kenz-i Mahfî, Nakdi'l-Hâl, Silsile-i İsmâil Hakkı, Kitâb-ı Vâridât, Kitâbu'n-Necât, Tuhfe-i Ömeriyye, Şerhu'l-Usûli'l-Aşere, Tuhfe-i Atâiyye, Mecmûa-i Hakkı, Hucetü'l-Bâliğa, Şerh-i Nazmü's-Sülûk, Tuhfe-i İsmâiliyye, Müzîlü'l-Ahzân, Şerh-i Erik Dalı, Şerhu Şuabi'l-İmân, Şerh-i Hadîs-i Erbaîn, Tuhfe-i Halîliyye, Hayâtü'l-Bâl, Tuhfe-i Hasekiyye, Vesiletü'l-Merâm, Kitâbü'l-Envâr, Şerh-i Esmâü'l-Hüsna, Avziye-i Hakkı, Risâle-i Ahmediyye, Risâle-i Nefes-i Rahmânî, Şerh-i İlähi-i Çalabım, Lâyiha, Meşîsiyye.*
22. Seyyid Mustafa Râsim Efendi, "İstîlâhât-ı İnsan-ı Kâmil" adlı tasavvuf lûgatında büyük oranda İsmâil Hakkı Bursevî'nin eserlerinden faydalanmıştır. Yukarıdaki listeden de görüleceği üzere otuz üç civarında eserinden alıntı yapılmıştır.
23. Abdulganî Nablûsî (ö.1143/1731) ; *Şerh-i Füsûs, Dürr-i Metîn*
24. Süleyman Zâtî (ö.1151/1738) ; *Kasîde-i Zâtî*
25. Mirzazâde Neylî Efendi (ö.1161/1748)
26. Müstakîm Mustafa Efendi (ö.1163/1749) ; *Risâle*
27. İbrâhim Hakkı Erzurûmî (ö.1194/1780) ; *Mârifetnâme*
28. Abdullah Salâhî Efendi (ö.1197/1782) ; *Risâle-i Salâhî*
29. Müfid Efendi (ö.1217/1803)
30. Şeyh Sâdık Üsküdârî (ö.1846) ; *Ma'rifetü'n-Nefs*
31. Kıbrısî Efendi ; *Şerh-i Delâil-i Şerîf*
32. Abdi Efendi (ö.1054/1644) ; *Şerh-i Fusûsü'l-Hikem*
33. Tarîkatçı Emir Efendi :
34. Vankulu Lûgati : Vankulu Mehmet Efendi tarafından *Kitâb-ı Lûgat-ı Vankulu* adıyla 1555 yılında yazılan, Arapça-Türkçe bir sözlüktür.

Seyyid Mustafa Râsim Efendi "İstîlâhât-ı İnsan-ı Kâmil" isimli bu tasavvuf lûgatında yaklaşık 3000 adet tasavvuf istîlâhına yer vermiştir. Bu istîlâhlardan bir kısmı birkaç satırla açıklanırken, bazıları sayfalar tutmaktadır. Bu da eserin oldukça hacimli olmasına sebep olmuştur.

628 sayfa (1256 varak)tan oluşan bu kitap, bir tasavvuf terimleri sözlüğü

olmakla beraber ihtivâ ettiği konulara baktığımızda, eserin adından da anlaşılacağı üzere genellikle insan-ı kâmil, vahdet-i vücûd, vücûd ve vücûd mertebeleriyle ilgili konular merkezî konumdadır. Yâni İbnü'l-Arabî'nin öncülüğünü yaptığı Ekberiyeye mektebinin görüşlerini esas alan bir eserdir. Dolayısıyla Mustafa Rasim Efendi'nin Ekberiyeye görüşünün bir temsîlcisi olduğu kanâatine varmak hiç de zor değildir. Zâten kitabın kaynaklarına baktığımızda, kendisinden alıntı yapılan şahısların ekseriyetinin, İbnü'l-Arabî çizgisini devam ettiren, onun temsîlcileri olduğu görülür.

Ancak ne ilginçtir ki, kitabın kaynakları arasında Ekberî mektebin en önemli temsilcilerinden olan ve özellikle tasavvuf istilâhları konusunda en tanınmış iki eserin sâhibi Abdürrezzak Kâşânî'ye hiç yer verilmemiştir. İbnü'l-Arabî, İbn-i Fârız, Abdülkerîm Cîlî, İsmail Hakkı Bursevî gibi bu mektebin önde gelen temsilcilerine yer verildiği halde Kâşânî'nin eserlerinden hiç alıntı yapılmaması ilginçtir.

“İstîlâhât-ı İnsân-ı Kâmil” de İbn Arabî ve Vahdet-i Vücûd

Vücûd ve mertebeleri konusu, esasen “vahdet-i vücûd”²³ temel fikrine dayanmaktadır. Kısaca “varlığın birliği” demek olan “vahdet-i vücûd” her zaman bu adla anılmamış²⁴ olsa bile İslâmın ve daha önceki semavi dinlerin esasını teşkil eden ve ilk mutasavvıflardan itibaren bütün büyük mutasavvıfların eserlerinde, şiirlerinde ve kendilerinden nakledilen sözlerinde dikati çeken ana fikir olan “tevhîd”²⁵ fikriyle aynı temele oturmaktadır. Hatta

23 Vahdet-i vücûd, özü Kur'ân ve sünnetten alınan, ilk devir sûfilerince tevhîd olarak geliştirilen ve İbn Arabî tarafından sistemleştirilen bir anlayıştır. (Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma'*, haz.:H. Kâmil Yılmaz, “İslâm Tasavvufu”, İstanbul 1996, s. 539). Vahdet-i vücûd, vücûdun (varlığın) birliği demektir. Sûfilere göre, bizâtihi kâim (kendiliğinden var) olan vücûd birdir, o da Hak Teâlâ'nın vücûdudur. Kâinâtın bütünü Hak'ın vücûdu ile kâimdir. Taaddüd (çoğalma) ve kesret (çokluk) bu vücûdun taayyünâtında (açığa çıkmasında) olup, kendisi bunların hepsinden münezzehtir. (İsmail Fennî Ertuğrul, *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî*, İstanbul 1991, s. 9)

24 Tasavvufî düşüncede varlığın birliği (vahdet-i vücûd) esasî değişik adlarla anılsa ve ifâde edilse de temel ilkedir. Bazen kaygı ve maksatların birleşmesi, Hak'ın irâdesiyle kulun irâdesinin bir olması anlamına gelen “tevhîd-i kusûd”, bazen varlığın birleşmesi anlamına “tevhîd-i vücûd” ve bazen de sâdece Bir'i görmek anlamına “tevhîd-i şühûd” şeklinde ifâde edilen bu düşünce, genelde “vahdet-i vücûd” veya “vahdet-i şühûd” adıyla meşhûr olmuştur. Bu düşüncelerden ilki her ne kadar İbn Arabî'ye, ikincisi İmâm-ı Rabbânî'ye izafe edilse de başlangıçtan beri değişik şekillerde ifâde edilmiştir. (H. Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1997, s. 282)

25 Sözlükte; bir kılma, bir etme, birleştirme, birleştirilme gibi mânâlara gelen tevhîd, terim olarak, Allâh'ın vahdaniyetine, bir, tek ve eşsiz oluşuna inanmak demektir. (Tevhîd ile alakalı sufilerin sözleri için bk. : Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, çev.: Süleyman

tasavvuf ilmini “tasavvufî metod ve terbiye sistemi içinde bir tevhîd ilmi” olarak tarif etmek de mümkündür.²⁶ Tasavvufta tevhîd ilmi olarak baktığımızda onun anlaşılmasında ve anlatılmasında kullanılan ıstılâh ve tâbirlerin de esasen bu kelime (tevhîd) üzerine bina edildiğini görmekteyiz. Nitekim konumuz olan “*Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil*” adlı eserde “ahadiyyet, vahdet, vâhidiyyet” maddesinde şöyle denilmektedir : “Sûfî ıstılâhlarının temeli üç terimden kaynaklanır; ahadiyyet, vahdet, vâhidiyyet.”²⁷ Bu üç terim de yine Allah’ın birliğini konu alan tevhîd inancını anlatan kelimelerdir. Dolayısıyla vücûd ve mertebeleri konusu, Allâh’ın birliği ile vücûdun (varlığın) hepsinin bir olup onun da ancak Allâh olduğu görüşü arasındaki bağlantıyı kurmak ve Allâh’ın zâtından insana kadar uzanan varlık silsilesinin hakikatını açıklamak üzere ele alınmıştır. Seyyid Mustafa Râsim Efendi de eserinde daha çok bu hususlara ağırlık vermiş ve çoğunlukla Ekberî²⁸ ekole mensûb tasavvuf büyüklerinden alıntı yaparak kendisinin de aynı görüşte olduğunu imâ etmiştir.

Vücûd ve vücûd mertebelerinin zuhûru, mantıkî ve zihnî olmaktan ziyâde keşfî ve manevî bir konu olduğu için, ancak bir takım sembol ve ıstılâhlar yardımıyla anlatılmağa çalışılmıştır. Zâten tasavvufta ıstılâhların kullanılmasının temel sebeplerinden biri de budur, yâni başka türlü anlatılma imkânı olmayan hususların ıstılâh, tâbir ve semboller yardımıyla insan aklına yaklaştırılması gayretidir. İbn Arabî’de ve onun yolunu takip eden diğer mutasavvıflarda ıstılâhlar ve sembolik anlatımlar önemli bir yer tutmaktadır. İşte bu sebeple, onların yazdıkları eserlerin daha iyi anlaşılabilmesi için, kullandıkları ıstılâhların da ayrıca açıklanması gerekmiştir. Bunun için de ya yazdıkları eserlerin sonlarına bir ıstılâh bölümü eklemişler ya da müstakil olarak ıstılâh lûgatleri oluşturmuşlardır. Seyyid Mustafa Râsim Efendi’nin “*Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil*” isimli eseri de bu müstakil lûgatlerden biri olup, tasavvufî konuların daha iyi anlaşılmasında bize rehberlik edecek önemli eserlerden biridir.

Seyyid Mustafa Râsim Efendi, “*Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil*” adlı eserinde varlık, varlık mertebeleri ve bunlarla alâkalı konulara oldukça geniş yer

Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 1991, ss. 473-477; Tasavvufta tevhîd ile ilgili görüşler için bk.Lütfi Baykal, *Bursevî ve Mısırî’nin Risâlelerinde Yer Alan Vahdaniyet Anlayışı*, (Marmara Üniversitesi S.B.E.,Yüksek Lisans Tezi,1985).

26 Mustafa Tahralı, “Fusûsu’l-Hikem, Şerhi ve Vahdet-i Vücûd ile Alâkalı Bazı Meseleler”, (A.Avni Konuk, Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi içinde), c. 1, s. 49.

27 Seyyid Mustafa Râsim Efendi, *Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil*, Milli Ktp., Yz. A 3831, vr.15/b.

28 Ekberîyye, Şeyhu’l-Ekber Muhyiddin b. Arabî (ö.638/1240)nin kurduğu tasavvuf okulu. (Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 1997, s. 244.

ayırmıştır. Nitekim bu durum, onun muhtemelen İbnü'l-Arabî mektebine mensûb oluşunun da tabii bir neticesidir. Zîrâ İbnü'l-Arabî ve onun takipçileri olan pek çok müellif aynı çizgi üzerinde yürümüş ve eserler yazmışlardır. Mustafa Râsim Efendi, bu eserde varlık ve mertebeleriyle ilgili konularda ekseriyetle İsmâil Hakkı Bursevî'nin fikirlerinden istifâde etmiş ve onun eserlerinden ictibâslar yapmıştır. Bununla beraber O, bu konuda sâdece Bursevî'den değil, Şemseddin Sivâsî, Sarı Abdullah Efendi, Molla Câmî, Süleyman Zâtî, Mustafa Müstakîm, Niyazi Mısrî ve Abdülkerîm Cîlî'nin görüş ve eserlerinden de faydalanmıştır.

Sonuç

Tasavvuf, kâl (söz ve ibare) den çok bir hâl (yaşayış, zevk) ilmi olması hasebiyle anlaşılması için yaşanması ve öğrenilmesi için tadılması gerekmele birlikte, onun söz ve yazı ile anlatılan bir yönü de vardır. Başlangıçtan beri sûfîler, birbirleriyle konuşmuş, mektuplaşmış ve eserler kaleme almışlardır. Tasavvuf istilâhları, bu sohbet ve eserlerde ortak bir dil olarak kullanılmıştır.

Bir tespite göre, tasavvuf târihi boyunca başlıca dört türlü tasavvuf istilâhı kullanılmıştır: VI/XII. yüzyıla kadar sûfîler, kaynağı Kur'ân ve hadis-i şerîfler olan zühed, îman, ihlâs, takvâ tevbe, hevâ gibi sade ve temel kavramları kullanmışlardır. Daha sonra VII/XIII. asra kadar, önemli temsilcileri arasında Aynulkudât Hemedânî, Fahreddin Irakî ve Mevlâna gibi mutasavvıfların bulunduğu aşk ve sevgi ağırlıklı edebî tasavvuf terimleri kullanılmıştır. Bu tarz terimler mensur eserlerde olduğu kadar mesnevî, dîvân ve şiir tarzı eserlerde de etkili biçimde yerini almıştır. VII/XIII. yüzyıldan itibaren, öncülüğünü İbnü'l-Arabî'nin yaptığı vahdet-i vücûd görüşü, tasavvuf istilâhları alanında da yeni bir çığır açmış, marifet ve hikmet (epistemoloji ve felsefe) ağırlıklı olan bu hareket, kendini ifâde ve izah için özel bir dil meydana getirmiştir. Bu dönemde, Şeyhü'l-Ekber olarak tavsif edilen İbnü'l-Arabî'ye nisbetle "Ekberîyye Mektebi" teşekkül etmiş, onun talebeleri ve takipçileri tarafından bu mektebin vahdet-i vücûdla ilgili görüşleri ve bu görüşe ait istilâhlar yaygınlık kazanmıştır.

Başta İbnü'l-Arabî olmak üzere, bu dönemden başlayarak ekberî müellifler tarafından ilk müstakil tasavvuf istilâhları sözlükleri kaleme alınmıştır. İbnü'l-Arabî'nin *Istılâhâtü's-Sûfîyye* adlı eseri, bildiğimiz kadarıyla tasavvuf istilâhları alanında yazılan sözlük tarzındaki ilk eserdir. Bunu takibeden dönemlerde kaleme alınan Fahreddin Irâkî'nin *Istılâhât-ı Ehl-i Tasavvuf* adlı

Farsça lûgatiyla, Abdürrezzak Kâşânî'nin te'lif ettiği *Istîlâhâtü's-Sûfiyye* ve *Letâifu'l-Î'lâm fi İşâret-i Ehli'l-İlhâm* isimli eserleri, vahdet-i vücûd ve ekberî mektep çizgisindeki diğer önemli çalışmalardır. Daha sonraki yüzyıllarda bu çizgi devam ettirilmiş ve özellikle Osmanlı Devleti zamanında yaşayan pek çok sûfî müellif, bu tür terimleri ihtivâ eden lûgatlar yazmışlardır.

Seyyid Mustafa Râsim Efendi'nin *Istîlâhât-ı İnsan-ı Kâmil* adlı eseri de, XVIII. yüzyıl sonu, XIX. yüzyıl başı Osmanlı'da kaleme alınan ve daha çok İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûdla ilgili konu ve istîlâhlarını ihtivâ eden bir tasavvuf sözlüğüdür. Büyük oranda İsmâil Hakkı Bursevî'nin eserlerinden yararlanılarak kaleme alınan lûgat, tasavvufî konularla birlikte diğer dînî, ahlâkî, fikhî ve tarîhî konulara da değinmesi bakımından, ansiklopedik tarzda değerli bir çalışmadır.

Dördüncü tür tasavvuf istîlâhları olarak, VI/XII. asırdan itibaren ortaya çıkıp gelişen tarikatların, kendilerine has yaşayışları, giyimleri, zikirleri ve mekânlarıyla ilgili kullandıkları terim ve deyimleri zikredebiliriz. Melevîlik, Melâmîlik, Kadîrilik, Rıfâilik, Halvetîlik, Nakşibendîlik ve Bektâşîlik gibi büyük tarikatlarda, zikredilen tarzdaki terimlere sıkça rastlanır.

İbnü'l-Arabî; Mevlana Celâleddîn-i Rûmî, Sadreddin Konevi ve Yunus Emre gibi büyük velilerle hemen hemen aynı görüşleri paylaşan, varlığın birliği, insân-ı kâmil, aşk ve insan sevgisi üzerine kurulu dünya görüşleri bugün dünyada büyük rağbet gören mutasavvıflardandır. Bu büyük zâtların anlaşılması ve görüşlerinin yaygınlaşması dünya barışının sağlanması ve milletler arasındaki diyalogların temin edilmesinde temel etken olabilecek güçtedir.

Kaynakça

- Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1953,
Atabay Kılıç, *Ahmed Neylî Dîvânı*, (Doktora Tezi) Ege Ü. SBE, İzmir 1994.
Abdurrahman es-Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri*, çev.: Süleyman Ateş, Ankara Ü. Basımevi, Ankara 1981.
Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2c., İstanbul 1333, c. I.
Abdurrahman Güzel, *Dînî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Akçağ Yay., Ankara 1999.
Ali Biçer, *Abdullâh-ı İlahî ve Meslekü't-tâlibîn ve'l-Vâsılîn*, Marmara Üniversitesi S.B.E. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1996.
Ali Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî ve Tamamü'l-Feyz Adlı Eseri*, (Y.L.Tezi), Marmara Üniversitesi S.B.E., İstanbul 1994.
Abdullah Çaylıoğlu, *Niyâzî-i Mısırî Şerhleri*, İnsan Yay., İstanbul 1999.
Ahmet Rıfat Efendi, *Lûgat-i Târihiyye ve Coğrafîyye*, İstanbul 1300.
Abdülganî b. İsmail en-Nablûsî, *Ta'tiru'l-Enâm fi Ta'biri'l-Menâm (İslâmî Rûya Tâbirleri Ansiklopedisi)*, ter.: Ali Bayram, M.Sadi Çoğenli, İstanbul, ts.

1980, Mukaddime kısmı.

Ali b. el-Hüseyin el-Kâşîfî, *Reşahât Ayn el-Hayât (Can Damlaları)*, sad.: N.Fazıl Kısakürek, (Kitsan Matbaacılık), İst. 1978,

Cemâleddin b. Fazlullâh el-Hindî , *et-Tuhfetu'l-Mursele*, (Madras 1331).

Claude Addas, *Quest for the Red Sulphur, the Life of Ibn 'Arabî*, İngilizce'ye çev.: Peter Kingsley, The Islamic Texts Society, Cambridge 1993,

Evelyn Underhill, *Mysticism A Study in The Nature and Development of Man's Spiritual Consciousness*, (Methuen and Co. Ltd.) London 1960,

Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber yay., Ankara 1997.

Ebü Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, Kahire 1310, c.I.

Erhan Yetik, *İsmâil-i Ankaravî, Hayâtı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, İşaret Yay., İstanbul 1992.

-----, "İsmâil Rusuhî Ankaravî", *DİA*, c.3

Ferit Kam, *Vahdet-i vücûd*, Ankara 1994,

Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, çev.: Süleyman Uludağ, Erdem Yay., İst. 1991.

H.Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay., İst. 1997.

-----, *Aziz Mahmud Hüddâyî ve Celvetiye Tarikatı*, İst. 1982.

-----, *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi*, İfav Yay., İst. 1990.

-----, "Aziz Mahmud Hüddâyî", *DİA*, c.4.

Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr*, nşr. M.Akkuş -A.Yılmaz, İst. 1990.

İbn Arabî, *el-Fütûhâü'l-mekkiyye fi ma'rifeti'l-esrar el-mâlikiyye ve'l-mulkiyye*, Dâru İhyâ' et-Turûs el-'Arabî, Beyrut 1998, c.II.

-----, *Mu'cemu Istilâhâtı's-Süfiyye*, thk. B.Abdülvehhâb el-Câbî, Beyrut 1411/1990.

Ebü Abdullah Kettânî, *et-Terâtibü'l-İdâriyye*, çev.: Ahmet Özel, İz Yay., İst. 1993.

Mahmut Erol Kılıç, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri* (Basılmamış Doktora Tezi), MÜSBE, İstanbul 1995.

-----, "Cemâleddin Uşşâkî", *DİA*, c. 7, s.314-315;

-----, "İbnü'l-Arabî", *DİA*, c. 20,

Mehmet Fuad Köprülü, *Eski Şairlerimiz*, İstanbul 1931.

Mehmet Akkuş, *Abdullah Salâhaddin-i Uşşâkî'nin Hayâtı ve Eserleri*, Ankara 1998.

Mustafa Tahralı, *Fusûsu'l-Hikem, Şerhi ve Vahdet-i Vücûd ile Alâkalı Bazı Meseleler*, (A.Avni Konuk, Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi

içinde), İfav yay., İst. 1999.

Mustafa Aşkar, *Kaynakları Açısından Tasavvuf Târîhi Literatürü*, Ankara 1999.

Mustafa Kara, "İstîlâhâtü's-Süfiyye", *DİA*, c.19.

M.Mustafa Çakmaklıoğlu, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye Göre Hayâl", *Tasavvuf*, yıl:4, sayı:10, Ocak

Haziran 2004.

Niyâzi-i Mısırî, *Risâle-i Es'ile ve Ecvibe-i Mutasavvifâne*, (Yazma) Süleymaniye Atıf Efendi Ktp. No: 1400.

Nihat Keklik, *Sadreddin Konevî'nin Felsefesinde Allâh-Kâinât ve İnsan*, İstanbul 1967.

-----, *İbnü'l-Arabî'nin Eserleri ve Kaynakları İçin Misdak Olarak el-Futûhât el-Mekkiyye*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990.

Osman Ergin, "Sadreddin el-Konevî ve Eserleri", *İÜ Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmûası*, İstanbul 1957.

Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, İst. 2000.

Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabîyye*, Beyrut 1957.

Refik el-Acem, *Mevsûatü Mustalahâtü't-Tasavvufi'l-İslâmî*, Mektebetü Lübnan ve Nâşirûn, Beyrut 1999, Mukaddime bölümü.

Süleyman Uludağ, "İbnü'l-Fârız", *DİA*, c.21.

-----, "Halvetiyye", *DİA*, c.15.

- Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, Yeni Ufuklar Neşr., İstanbul 1998.
- , *Cüneyd-i Bağdâdî (k.s.) Hayâtı, Eserleri ve Mektupları*, Yeni Ufuklar Neşr., İstanbul, ts.
- Samihâ Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, Kubbealtı Neşr, İst. 1999.
- Seyyid Mustafa Râsim Efendi, *İstîlâhât-ı İnsan-ı Kâmil*, (Yazma), Milli Ktp A3831.
- Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İfav Yay., İst. 1994.
- Safiyüddin Ali, *Reşâhâtü Aynî'l-Hayât*, ter. Mehmed Rauf Efendi, İst. 1291.
- Tahir Uluç, "İbn Arabî'de Mistik Sembolizm" *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl:7, sayı:16, Ocak-Haziran 2006.
- William C. Chittick, "Ibn al-'Arabî's Own Summary of the Fusûs" *Journal of the Muhyiddin İbn arabî Society*, sayı:1, Oxford 1982.
- Y. Şevki Yavuz, "Beyzâvî", *DİA*, c. 6, s.100.